

Don-parti emlékek két tételben

Negyvenbét évvel ezelőtt történt események peregnek le újra. A tragikus sorsú, 2. magyar hadsereg két egykori csapattisztje elballgattatása nehez évtizedei után, csak most érezte elérkezettnek az időt arra, hogy alakulata doni végnapjait papírra vesse. Céljuk, emléket állítani sok tízezer magyar bajtársuknak, akik hősiessen, életüket áldozva harcoltak, még, ha értelmetlen is volt az a cél.

Mindkét írás „doni hadseregünk” szombathelyi III. hadtestének 1943. januári, februári viszontagságos harcait, visszavonulását idézi fel. Annak a hadtestnek doni kálváriáját idézik, mely a három közül a legtöbb megpróbáltatáson esett át, legtöbb emberét veszítette el és melyről hadsereg-parancsnoksága már lemondott, nem várta visszaérkezését a hátsó, gyülekezési körzetbe.

A III. hadtest csapatai – néha különböző ad hoc egységekbe szerveződve, nébány tettekre szűz csapattiszt vezetésével – kilátástalannak tűnő küzdelmet vívtak a szovjet túlerővel szemben, lelassították saját és a voronyezsi német erők bekerítésére törekvő szovjet csapatok előrenyomulását 1943. január 16. és 26. között. Visszavonulásuk során a harcok kesőbb német alakulatokkal együtt, mintegy „vándorló katlant” képezve, több ízben törtek ki támadóik fojtogató bekerítéséből. A nehez körülmények – nagy hideg, az élelem, lőszer és szállítóeszközök hiánya – közepette egy cél vezette őket: a hazajutás reménye. Harcoltak, védtek magukat a rendelkezésre álló elégtelen fegyverzettel, amíg az, egyáltalán lehetséges volt.

E két közreadott memoár, csak egy-egy kiragadott részlet alkotóik írásából, mégis az egyéni sorsokon keresztül szemléletesen mutatják be a doni magyar apokalipszis valóságát.

Nébány mondatot írjunk a szerzők katonai pályafutásáról. Péchy György 1913. november 16-án született Felsőbányán (Máramaros vm.). A Ludovika Akadémia elvégzése után, 1937-ben avatták hadnaggyá, 1938-tól egészen 1944 közepéig – különböző beosztásokban: századparancsnok, zászlóalj, majd ezred 1. segédtiszt – a nagykanizsai 17. gyalogezrednél teljesített szolgálatot. A doni hadszíntéren 1942. április 29-től szeptemberig mint a 17. gyalogezred 1. segédtisztje, ezt követően, 1943. áprilisáig a gremjacsjei védőkörletben mint rohamszázad-parancsnok, s kiképző tiszt tevékenykedett. 1944 szeptemberétől a 12. tartalék hadosztály nagyváradi, majd Duna-Tisza-közi harcaiban vett részt, mint a 38/I. zászlóalj parancsnoka. 1945. január 2-án megsebesült, majd még ez évben jelentkezett a néphadseregbe. Itt őrnagyi rendfokozatot ért el, s 1950-ben több régi hadseregben is szolgált tisztársával együtt eltávolították a honvédségtől.

Horváth Gyula 1912. november 4-én született Garbolcon (Szatmár vm.). A sárospataki református főgimnáziumi érettségi után 1932 őszén bevonult a debreceni batárörkerületbe. A batárörtiszt iskolát elvégzését követően, le szerelgette magát. A polgári életben eltöltött néhány év után, 1938–39-ben kérte aktiválását. Egyéves próbaszolgálat után, mint hadnagyot, hivatásos tiszti állományba vették. 1940. és 1945. között végig a kassai 21. gyalogezrednél teljesített szolgálatot, kezdetben, mint a 21/I. zászlóalj géppuskás (nehézfegyver)

századának parancsnoka, majd zászlóaljparancsnok. A doni badszíntéren felváltóként, 1942 novemberében kikerülő alakulatának nehézgégyverszázad-parancsnoka, majd zászlóaljparancsnokának eleste után, parancsnoka 1944 nyaratól zászlóaljával ismét a fronton van. 1945. április 6-án alakulatával átállt a szovjet csapatokhoz. A népbadseregben őrnagyi rendfokozatot ér el. 1950-ben meg kellett válnia a katonaságtól.

Mindkét egykori honvédtiszt „aktív nyugdíjasként” készítette el visszaemlékezését. Segítségükre szolgáltak saját eredeti doni naplói és a 2. magyar hadsereg, Hadtörténelmi Levéltárban őrzött hadiokmányai. Olvasóinak azzal a meggyőződéssel ajánlom e memoárrészleteket, hogy ezek értékes adalékok második világháborús katonai részvételünk árnyaltabb megismeréséhez. – De a magyar haditettek eme krónikái, az immáron megrendült nemzetudatunk újraélesztését is szolgálják.

SZABÓ PÉTER

Péchy György: Doni magyar apokalipszis I.

November első hetében lehullott a hó, s bár még nem voltak nagy fagyok, meg is maradt. Az időjárás egyre zordabb lett.

A leváltásunkról szóló kősa hírek igaznak bizonyultak.¹ A hadtestparancsnokság² intézkedett kiképzőtáborok felállítására a váltásra beérkezett egységek átképzése céljából, helyesebben a harctéri tapasztalatok átadása miatt. Két tábor alakult. Az északi tábor az ezred sávjában Andrejevkan és Plotnyickijben települt, a déli, a 6. könnyű hadosztály sávjában Rogovatojén. A táborok kiképzőkeretébe a harcoló csapatoktól kellett tisztet és legénységet vezényelni. Az északi tábor parancsnoka Kaltróy Antal alezredes³, a 17/II. zászlóalj parancsnoka lett. Idevezényeltek engem is. Ebbe a táborba került az ezredparancsnokságunk⁴, az I. és II. zászlóaljunk leváltására kiszállított 3. gyalogezred-parancsnokság, a 3/I. és 3/II. zászlóaljak, továbbá még három gyalogzászlóalj,⁵ melyek a 47. gyalogezred,⁶ valamint a 6. és 7. könnyű hadosztály egy-egy zászlóalját voltak hivatottak felváltani. Az ezredközvetlenek⁷, felváltására érkezett alosztályok és egyéb menetszázadok a déli kiképzőtáborba lettek irányítva. Mindkét táborba még német kiképzőtiszteket is osztottak be a magyar kerethez.

Emlékezetem szerint a kiképzőtáborok csak november közepén alakultak meg. A felváltó zászlóaljak pedig csak november végére és december elejére érkeztek be a táborba.⁸ Az intézkedés kiadása és a beérkezés közötti hosszú idő arra volt jó, hogy a hadtest műszaki alakulatai előkészítsék a táborn. Berendezték a szálláskörzeteket, fekhelyeket, s latrinákat építettek.

A táborban több ismerőssel találkoztam, részint a vezényelt kiképzőkeretből, részint a beérkezett zászlóaljaktól. Így futottam össze Mátray Karcsival⁹ (százados) és Czenhe Pistával¹⁰ (százados), akit korábban az ezredünktől helyeztek át a hármásokhoz¹¹, Székesfehérvárra.

A táborparancsnokság Alekszandrovkán települt. Kezdetben itt dolgoztam, majd két hét után Kaltróy alezredes a plotnyickiji csoport vezetésével bízott meg.

A kiképzést a kiadott és a táborparancsnokság által részleteiben kidolgozott kiképzési terv szerint a környező terepen hajtottuk végre. Vakító napsütésben, nagyon kemény hidegben folyt. Gyakran jelentek meg felettünk nagy magasságban szovjet felderítő repülőgépek. A Sztálingrádról érkező kedvezőtlen hírek és a gyakori berepülések miatt mindnyájunkban felmerült a gondolat, hogy a magyar hadsereg arcvonalán is számítani kell egy erős támadással, s kétséges, hogy a cérnavékonyaságú védőállás fel tudja-e ezt fogni. Az arcvonalon azonban a szokásos szörványos gyalogsági tüzek mellett, nyugalom volt.

A kiképzést december közepén fejeztük be és a zászlóaljnak megkezdték az előnyomulást a felváltás végrehajtására. A felváltó zászlóaljnak nehézfegyvereket¹² nem hoztak magukkal, azokat az ott levőktől vették át. Az arcvonal átvétele huzamosabb időre lett tervezve. Sajnos, a csapatok korábbi nagy veszteségei miatt a kiépített védőállásban jól elért a felváltó és a felváltandó egyaránt. A vett értesítés szerint, a 17. gyalogezred felváltott részei csak február első hetében kerültek volna Sztarij Oszkolból hazaszállításra és ezért indokolt volt, hogy az elvonulásig a berendezett védőállásban maradjanak.

Közeledett a szilveszter. Megelőző napon az ezred vezető orvosa, Daka Miska orvos főhadnagy¹³ kis szánkóján értem jött, hogy az év utolsó napját az ezredtörzs körében töltssem el. Itt értesültem a távollétemben történekről. Karácsony előtt a befagyott Donon át, egy vállalkozást hajtottak végre azokhoz a fedezékekhez, amelyeket még én szemrevételeztem. A vállalkozás nem járt sikerrel, mert a parancsnoknak jelentkezett Jeszenszky főhadnagy¹⁴, ezredcsapatcsendőrtiszt aknára lépett. A robbanás súlyosan megsebesítette, szétrombolta a veséit, mire a csoport, parancsnokát magával hozva, visszavonult. Jeszenszky főhadnagyon az orvos már nem tudott segíteni – hősi halált halt.

Közvetlenül szilveszter előtti napokban a III. zászlóaljnál is hajtottak végre vállalkozást az északi szárnyon a Don és a Voronyezs folyók összefolyásánál levő orosz hídfő ellen. Ez a vállalkozás jól indult, sikerült betörni az állásba és a megszállókat megfutamítani. Később a megindult ellenséges ellentámadás során, az egyik futóárok szélén robbanó kézigránát szilánkja a parancsnok, Kékedy Tibor főhadnagy¹⁵ bal szemét kiverte, mire a csoport az állást feladta és parancsnokát magával víve, visszavonult.

Szilveszterkor az ezredparancsnok¹⁶ és az ezredtörzs jól kiépített bunkerjában gyűltünk össze. Beszélgetéssel, a helyzetünk latolgatásával, csendes izsgatás közben vártuk meg az éjfélt. A 43-as évet végig az arcvonalon hatalmas tűz köszöntötte – minden fegyverből lőttek egyet. Nyugovóra tértünk abban a reményben, hogy rövidesen úton leszünk hazafelé. Akkor még nem sejtettük, hogy milyen is lesz ez az út hazafelé. Másnap bevonultam ismét a táborba, ahol az a parancs várt, hogy a kiképzőkerettel települjek át Verh Turovóba, a már odairányított egységek kiképzésére. Ennek befejezte után január 10-én ismét vonuljak be Alekszandrovkára. Ez megtörtént.

Közben parancsot kaptunk, hogy minden községet sündisznóállásúra elő kell készíteni. Ennek megfelelően a legénységgel és az ottlevő lakossággal a község körül kb. 50 m-enként kettős lövészgödört ásattunk. A lakosságot a németek igénybe vették még az összekötő utak állandó hótalanítására is. Amint a hófúvás betemette ezeket az utakat, azonnal zavarták őket takarításukra.

A táborparancsnok, Kaltróy alezredes január 13-án, éppen megbeszélést tartott, amikor úgy 11 óra körül távbeszélőhöz hívták a hadtestparancsnokságtól. Nagyon komoly arccal jött vissza. Baj van a 7. könnyű hadosztálynál – mondta, az oroszok áttörték az arcvonalat.¹⁷ A helyzet teljesen bizonytalan. Ő személyére nézve, azt a parancsot kapta, hogy azonnal induljon Gremjacsjébe és

a 17. gyalogezred leváltott részeit vezesse ki. Nekem parancsot adott, hogy az ezredbeli kiképzőkerettel ebéd után azonnal induljak a déli kiképzőtáborba, Rogovatojéba és készítsem elő a szállást az ezred odaérkező részeinek, kb. 700 főre.

Ezzel nekem tulajdonképpen meg is kezdődött a visszavonulás. A parancs szerint a legénységemet, 10 főt készítettem fel az indulásra. Magamhoz hívatam a sztarosztát¹⁸ és négy konyi szánt¹⁹ rendeltem ki a legénység felszerelésének szállítására. Ebéd után azonnal elindultam a 10 főből álló kerettel. Jó ütemben haladtunk, s kb. 17 órára Szinyije Lipjagin át megérkeztünk Rogovatojéba. A táborparancsnokságon Járay Pistát (százados)²⁰ találtam, ő a 47. kocsizó géppuskásszázad parancsnoka volt. Elmondtam neki, amit Kaltróytól hallottam. Ő azt azzal egészítette ki, hogy egész délelőtt déli irányból erős harci zaj hallatszott. Mondta, hogy már a zsebében van a szabadságos igazolványa, s most nem tudja, mit csináljon. Biztatásomra, hogy vegye igénybe az engedélyét, el is indult Szinyije Lipjagiba, hogy onnan továbbmenjen Sztarij Oszkolba. Mielőtt még elment, közölte, hogy a községben megfelelő személyzettel egy lőszer és egy élelmiszerraktár is van. Már lefckvéshez készülődtem, amikor a távbeszélőhöz hívtak. Körtelefon volt, ami kb. így hangzott: Körvédelmi riadó! Az állásokat megszállni! – aztán hozzátette a bemondó: Nem viccről van szó, a 7. könnyű hadosztálynál az arcvonulat áttörték és a résen hóleplek sialakulatok hatoltak be.

A szomszédból áthívtam az ottlevő kiképzőkeret parancsnokát – egy zászlós volt – és hívtam a két raktárparancsnokot is. Amíg ők megjöttek, a zászlós tájékoztatót, hogy körvédelmi állásként 40–50 m-re egymástól a község szegélyén kettős lövészgödörök vannak kiásva. Megbeszéltem vele, hogy ilyen nagy hidegben (–30 °C) az ilyen állásokat nincsen értelme megszállni, mert az emberek megfagynak. Inkább a község déli szélén levő házakban legyenek készültségben, s a kiállított őrszemeket gyakran 15–20 percenként váltsák. Elenség közeledtére foglaljanak tüzelőállást és nyissák meg a tüzet.

Az éjszaka nyugalomban telt el. Alig világosodott, mikor jelentették, hogy dél felől, Repjevka irányából a kitisztított úton nagy tömeg közeledik. Mikor sietve kiértem a község szélére, akkor már a tömeg éle el is érte a falut. Az emberek teljesen ki voltak merülve, egymást támogatva, négyesével, ötösével, egymástól méterekre leszakadva vánszorogtak. Voltak, akiknek a lábuk volt rongyokba csavarva, mások az itthon használt vékony téli kesztyűben cipóvá dagadt, fagyott kézfejüket a hónuk alatt igyekeztek melegíteni. Fegyvere csak néhányuknak volt. Látszott rajtuk, hogy teljesen át vannak fagyva. A befűtött házakba tereltük őket pihenni, átmelegedni.

Az esti órákban sikerült összeköttetést kapnom a hadtest vezérkari főnökével, Sárkány vezérkari ezredessel.²¹ Jelentést tettem a helyzetről és intézkedésimről, továbbá, hogy a visszavonult emberekkel tisztjeik is jöttek, ezért a kiképzőkeret embereivel bevonulok az ezredemhez. Intézkedéseimet jóváhagyta és tájékoztatót, hogy a 17. gyalogezredet valahol Sztaro Nyikolszkoje térségében találhatom meg.

Már majdnem éjfél volt, mikorra el tudtunk indulni. Csikorgó hideg volt. Egyesek –30, –35 fokról beszéltek. Másnap, a késő délutáni órákban érkeztünk Sztaro Nyikolszkojéba. Itt találtuk a III. hadtest parancsnokságát is, mely Szemigyeszjátszkojéból települt ide át. A községben nagy volt a zűrzavar. Nagyon sok katona és jármű érkezett be ide. Jelentkeztem több tisztársammal a hadtestparancsnokságon.

Intézkedtek, hogy a közöttünk rangidős Philadelphyy százados²² parancsnok-

sága alatt másnap az előtalált legénységből alakítsunk 200 fős századokat. Ezekhez a századokhoz gépjárműveket is be kellett osztanunk.

Tájékoztattak bennünket, hogy a hadtest egyes részei Szemigyeszjátszkojén és Kocsatovkán sündisznóállásban igyekeznek feltartóztatni az ellenséget²⁵. Az egyik sündisznóállás parancsnoka Martsa ezredes²⁶, a 47. gyalogezred parancsnoka, a másiké Tavassy²⁷ csendőr alezredes volt.

A 9. könnyű hadosztály részei, köztük a 3. gyalogezred parancsnoksága alatt a 3/I., 3/II. és a 17/III. zászlóalj, továbbá a nehézfegyverek nélküli, 17/I. és II. zászlóalj reteszállást foglaltak déli arcvonallal, bal szárnyával a Donnál, általában Gremjacse vonalában kelet–nyugati irányban. Feladatuk a német VII. hadtest Voronyezsből való kivonulását biztosítani.²⁸ Ez a most alakuló Philadelphy-csoport egyelőre hadtesttartalék lett Sztaro Nyikolszkojében.

A következő nap azzal telt el, hogy elosztottuk az embereket és a járműveket. Állományba vettük a legénységet. Emlékezetem szerint, vagy 20 különböző egységből – főként hadtápalakulatból – verbuválódott össze a századom. Zöme az idősebb korosztályhoz tartozott, s csak puskájuk volt. A szánokat mind románok hajtották.

A rendelkezésre álló időt arra használtuk fel, hogy a legénységet pihentetjük és próbáltunk lelket verni beléjük. Philadelphy százados révén igyekeztünk tájékoztatásokat szerezni a hadtestparancsnokságtól. Annyit megtudtunk, hogy az egész III. hadtestet a német 2. hadseregnek rendelték alá.²⁷ Azt állapítottuk meg, hogy a németek utóvédként akarnak bennünket felhasználni. Közben a közelünkben elhelyezett rádiósok mondták, hogy már a hátunk mögött, tőlünk nyugatra is szovjet csapatok vannak, mert onnan is orosz nyelvű beszélgetést hallgattak le.

Ez a pár nap arra is jó volt, hogy a legényem egy raktárból szerzett részemre egy filccsizmát, s így a bilgerit le tudtam cserélni. Ennek köszönhettem, hogy a visszavonulás alatt nem fagyott meg a lábam. Ezredünk, mivel leváltás alatt állt, a meleg irhasapkán és gyapjúkapcán kívül más téli felszerelést nem kapott. Ezért én az akkor még meglévő málhámból a három tartalék flanelingemet is mind magamra öltöttem. Ez a réteges öltözés nagyon jól bevált. Jól bírtam a mínusz 30 fok alatti hőmérsékletet is, pedig a visszavonulás során a későbbiekben volt úgy, hogy négy napig nem voltam fedél alatt.

Január 24-e körül jól felszerelt német egység érkezett a községbe, egy List nevű őrnagy parancsnoksága alatt. Egy részük a községtől délre levő dombháton foglalt állást, általában a 9. könnyű hadosztály reteszállításának meghosszabbításaként.

Január 25-én, éjjel, a sötétség beálltakor a sündisznóállásban bekerített erők, parancsnokaik vezetésével sikeresen kitortek.

Január 26-án erős harci zaj hallatszott a 9. könnyű hadosztály reteszállása felől. A napra azért emlékszem jól, mert később sokat beszélünk róla, hogy másnap, 27-én a 17/III. zászlóalj vonult vissza utolsóként a Dontól. A január 26-ai reteszállásbeli harcokban halt hősi halált a 3. gyalogezred parancsnoka, Rőzsey Tibor alezredes.²⁸

Január 27-én, kb. 10 órakor Philadelphy százados riadóztatta a századomat. A III. hadtestparancsnokság intézkedése alapján parancsot adott, hogy a község déli szegélyén előnyomulva, támadjam meg és tartóztassam fel a Sztaro Nyikolszkoje felé előretörő ellenséget.

A riadóztatott századdal felhúzódtunk a község déli szegélyén levő dombos fennsíkra. A század járműveit a csoport többi járműveihez csatlakoztattam. A

magas hóban csak lassan tudtunk haladni. Pár kilométer után, mikor kb. a község közepével voltunk egy magasságban, arra lettem figyelmes, hogy tőlünk kb. 8 kilométerre a község nyugati szegélyével egy vonalban olyan volt a hőmező széles sávjában, mint amikor fehér abroszra mákot szórnak. Távcsövön át figyelve, legalább zászlóaljrejtő szétbontakozott alakzatban előnyomuló egységre becsültem. A másik századdal közben odaérkező Philadelphy százados a látottak alapján úgy döntött, hogy a reteszállásokban²⁹ eredményesebbnek látszik feltartóztatni őket, mivel nehézfegyvercink nem voltak. Én századommal az otlevő szélmalom környékét szálltam meg és foglaltam reteszállást. Kb. másfél óra múlva a házak közül tüzet kaptunk, melyet viszonzottunk. A tűzharc a hamarosan beálló sötétedésig tartott. Két sebesültem lett. Véleményem szerint egy felderítőegység ütközött belénk.

A teljes sötétség beálltakor a csoportparancsnok parancsot adott a visszavonulásra, általában a tőlünk északra levő, völgyben fekvő Hohol irányába. A vezetéssel engem bízott meg. Térkép nem lévén, emlékezet alapján az északi sarkcsillagtól balra egy tenyérynire vettem az irányt. Nagyon lassan haladtunk a hóban a hordágyon magunkkal vitt sebesültekkel. Nehezítette az utunkat, hogy át kellett mennünk két meredek falú, 4–5 méter mély bokros horhoson is. A sebesültek átvitele mindig sokáig tartott. Végre elértük a Sztaro Nyikolszkoje és Hohol között vezető, hótól kitakarított utat. Már éppen rá akartunk térni, amikor délről erős mozgás zaja hallatszott. Megálltunk és csendben vártunk. Rövidesen elénk ért egy zárt, sűrű oszlopban jövő tömeg. A 7. könnyű hadosztály katonái voltak.³⁰ Élükön Kosztka Vilmos százados³¹ menetelt. Besoroltunk utánuk, s rövidesen Hoholba értünk. Itt már mindenféle alakulat maradványai voltak megtalálhatók, magyarok, németek vegyesen. Volt hely, az embereket fedél alá tudtuk juttatni. Abban a házban, ahová bementem, megtaláltam Kaltróy alezredest és a volt német rohamtanfolyam parancsnokát, Speuda alezredest. Üdvözlés után mondta Kaltróy, hogy a németek azt akarják, hogy Hohol délen mi foglaljunk védőállást és igyekezzünk feltartóztatni az ellenséget. Sikerült neki meggyőzni őket, hogy nehézfegyverek nélkül csapataink nem tudnak megfelelő ellenállást kifejteni, s így a németek elálltak a kivánságuktól. Közben a járműveink is beérkeztek, de az új legényem a bundámmal és a táskámmal nem volt velük. Többet nem is láttam.

Január 28-án, amint világosodni kezdett, összeszedtük a századokat, és indultunk tovább Verh Turovo irányába. A csoportunk kb. 8 órakor érte el a község déli szegélyét. Megálltunk a szélső házaknál, pihenőt tartottunk és szétosztottuk a reggelit. Már befejeztük az étkezést, s készülődtünk a további menetre, amikor pár géppisztolysorozatot hallottam, s mindjárt utána nagy kiabálást: „Itt vannak az oroszok!” Kitért a pánik. Megítélésem szerint legelőször a németek kezdték meg a rohanást. Láttam egy közepes német harckocsit, melyre sok német katona felkapaszkodott. Ez annyira elkezdett ész nélkül rohani visszafelé a gyümölcsfák között, hogy a fák ágai lesöpörték róla az embereket. A szánjainknak mind román hajtók voltak. Ők nem törődtek senkivel és semmivel. A négy-öt szán egymáshoz szorulva igyekezett minél gyorsabban, minél távolabbra kerülni. Lehetetlen volt átmenni az út másik oldalára, ahol a századom egy része tartózkodott. Mire körülnéztem, csak az ezredembeli kiképzőtisztesek maradtak mellettem. A többiek úgy szétugrottak, hogy többet nem is láttam őket.

Pár száz méterrel odébb német és magyar tisztek – közéjük álltam én is – és altisztek keresztbe az úton, láncot formálva, megállítottuk – minden lövő-

dőzés nélkül – a visszaözönlő tömeget. Szinte érthetetlen volt az a hirtelen hangulatváltozás, ahogy a rémületből megnyugodtak. A rohanás leálltával megnyitottuk az utat, s az emberek normális ütemben folytatták a menetet. Általában nyugati irányban meneteltünk, mert akkor már tudtuk, hogy az Olim völgyében van a gyülekezőhely. Mikor Verh Turovo után nem sokkal az út hirtelen egy nagyon széles völgybe ereszkedett alá, ott találtam Kaltróy alezredest is, aki igyekezett a menetet rendezni. A feleslegesnek ítelt járműveket állította félre, hogy azok ne nyújsák meg az oszlopot. Az út folyamán nekem is több ízben kellett segédkezni a menetek rendezésénél. A határozott fellépéseknek meg is volt a hatása. Az addig csak helyben álldogáló, tipródó tömeg tisztjeik parancsára kezdtek oszlopba sorakozni. A rendfenntartó működésemnek az lett a kára, hogy alaposan leszakadtam az ezredemhez tartozóktól. A menetelő oszlopok mellett igyekeztem minél gyorsabban haladni, hogy utolérjem őket. Ekkor történt az, hogy jöttek a németek és a magyarokat leszorították a kitisztított útról. Ezért több alakulat nem folytatta a menetét az út menti mély hóban, hanem rátért egy általában délnyugati irányba haladó mellékútra. Én is ezt a megoldást választottam. Amíg világos volt, addig mentünk. Éppen egy községbe értünk. A házakba sajnos már nem tudtunk bemenni, mert mindegyikben már németek voltak. Kerítéslécekből, s más előtalált fából tábortüzeket gyújtottunk. Ezeket körülülve, igyekeztünk pihenni, de ez nem nagyon sikerült. Előlről majdnem égetett a tűz, annyira közel húzódtunk hozzá, a hátunk pedig fázott. Nem csoda, mínusz 35–40 fok volt a hőmérséklet.

Másnap folytattuk a menetet. Még a délelőtt folyamán utolért egy kétfogatos szán, rajta Szabó főhadnagy,³² a 47. gyalogezred segédtisztje és egy másik tiszt. Ők is a gyülekezőhelyre tartottak, felvettek. Jól haladtunk egész nap. Késő délután egy völgybe ereszkedtünk le, s egy kisebb községbe értünk. Ekkor németek vették körül a szánt és elvették tőlünk. A községben találtunk egy kisebb magyar csoportot is – ha jól emlékszem, Emmer légvédelmi tüzérszázados³³ parancsnoksága alatt. Légvédelmi tüzerek és hadtesthíradósok voltak. Hozzájuk csatlakoztunk. Az éjszakát ismét a szabadban töltöttük el, tábortűz mellett. Körös-körül szovjet csapatok rakétái villantak fel. Gyűrűben voltunk.

A híradósoknak volt egy majdnem új Rába tehergépkocsijuk, eddig ezen jöttek. Másnap reggel sikerült hármunknak is helyet kapnunk ezen. Megindultunk egy úton nyugati irányba. Alig haladtunk 2–3 kilométert, amikor előlről tűzharc hangjait hallottuk. Tehát erre el volt zárva előttünk az út. Visszafordultunk oda, ahonnan elindultunk. A községből egy másik út is vezetett délnyugati irányba, nagyon meredek emelkedővel. Láttuk, hogy a németek tehergépkocsijai nem tudnak megbirkózni a havas emelkedővel, s mind fordulnak vissza egymás után. Lent ezeket félreállították és sorban felgyújtották. Hiába bizonygatta a mi gépkocsivezetőnk, hogy ő fel tud menni, nem hallgattak rá. Meg sem engedték, hogy rámenjen az útra, azonnal félreállították és felgyújtották a gépkocsinkat.

Gyalog folytattuk az utunkat a németekhez csatlakozva. Alkalmam volt megfigyelni a németeket. Nagyon jól fel voltak készülve a téli háborúra. Minden katonának fehér-szürke fregoli megoldású kezelábas ruhája volt, melyet az egyenruhájára húzott fel, s a terepnek megfelelő szint kívülre forgatta. Minden raj rendelkezett egy két négyzetméter felületű kétlovas szánnal, amelyen a ló-tápon és élelmen kívül, a legénység egyéni felszerelése is rajta volt a tartalék lőszerrel együtt. Így az emberek csak a fegyvereiket vitték.

Estére egy kisebb településhez érkeztünk. Itt sem jutott hely a házakban a magyaroknak. Szerencsére egy házzal egybecépitett pajtában sikerült legalább a

szél ellen a szalmában meghúzódunk. Ezen az éjjel is láttuk teljes körben a rakétajelzéseket. Feltehetően ezeket csak kisebb előreszivárgott sialakulatok adták le, nem komolyabb erőktől származtak. Erre utalt az is, hogy a németek indulás előtt kialakított ékje rövid idő alatt kaput tudott nyitni a gyűrűn, s a zöme a kapun keresztül már zavartalanul folytatta az útját. A biztosításra gondolva, az úttól mindkét oldalon 2–300 méterre és egymástól is ilyen távolságra 2–3 fő állott golyószórával. Egy ilyen oszlophoz csatlakoztunk mi is.

Estére valamivel nagyobb községbe értünk, mint előző nap. A falu szélén nekünk is jutott egy ház, nem kellett az éjszakát a szabadban töltenünk. Ebbe a nem nagy házba zsúfolódtunk be, ahányan csak voltunk, kb. 40-en. Alaposan szorongtunk benne, mikor egy német akart bejönni. Kidobtuk volna –, mint, ahogy ők is a magyarokkal több helyen megtették – de ő könyörgésre vette a dolgot. Előadta, hogy ő „volksdeutsch”,³⁴ s a többiek mind birodalmiak és lenézik őt, nem hagynak nyugtot neki. Megszántuk és hagytuk, hogy maradjon. Hálás is volt, némi enniválót is hozott nekünk. Jólesett, mert a verh turovói reggeli óta nem ettünk. A németnek közben el kellett menni eligazításra. Amikor visszajött, tájékoztatott bennünket, hogy ők a kora reggeli órákban akarnak indulni, s minket nem értesítenek, hogy lemaradjunk tőlük. A németeknek ez a magatartása érthetetlen volt előttem, mert éppen mi tettük lehetővé nekik Voronyezsből való kimenetelüket. A csoport parancsnoka Oberst Trompeter volt, akinek a neve a hangzása miatt maradt meg az emlékezetemben.

Másnap reggel, mire a német egység továbbmenetelre felsorakozott, a kapott értesülés szerint – már mi is ott álltunk az úton menetkészben. Ezen a napon a kora délelőtti órákban elértük az Olim völgyét. Ekkorra már több ezer magyar katona – nagy részük fegyvertelenül – gyűlt össze itt. Megtaláltam az ezredem megmaradt részét, kb. 700 főt. Jelentkeztem az ezredparancsnokomnál, aki, mivel nem volt egységem, maga mellett tartott.

Folytattuk a menetet a délnyugati irányba vezető úton Sztarij Oszkol felé.³⁵ Nagyon hideg volt, a lábunk alatt csikorgott a hó, ugyanakkor sütött a nap. Volt pár mozgókonyhánk is, de élelmünk nem. A konyhák havat olvasztottak, s így legalább meleg hővetet ihattunk. Volt néhány szánunk is, sőt, a III. zászlóaljunk még pár géppuskáját is hozta magával, sajnos csak nagyon kevés lőszerrel.

Az úton csak egy alkalommal kerültünk össze németekkel. Ezt ők azonnal fel akarták használni fogatszerzésre. Az ezredparancsnokomnak volt egy egylovas szánja, amin ült, mert kulcsonttörése és idős kora miatt nem tudott gyalogolni. Az ő szánját szemelte ki a német, s csak erélyes fellépésünkre tett le szándékáról. Később hallottam az I. zászlóaljunk vonatparancsnokságának felháborító esetéről. Egy német altiszt kiszemelt magának egy sebesült magyar tisztekkal teli fogatot. Gerencsér továbbsszolgáló zászlós, a 17/I. zászlóalj vonatparancsnoka hiába hivatkozott erre, mivel a németek többségben voltak, altisztjük kezdte a lovakat kifogni. Erre a magyar vonatparancsnok látta, hogy pár emberével nem tud ellenállni, s, hogy a németeké se legyenek a lovak, lelőtte azokat. Ezek után a német altiszt őt lőtte le.

Késő este, besötétedés után egy Sztarij Oszkol előtti faluba érkeztünk. Itt előtte ütközet lehetett, mert csak üszkös romokat találtunk. Megálltunk pihenőt tartani, s az ezredsegédtiszt, Pettermann százados³⁶ engedélyt adott, hogy emberek a romok között próbáljanak helyet találni maguknak. Erre az emberek szétszóródtak az elég nagy községben. Sajnos, ez az intézkedés azt eredményezte, hogy nagyon sok emberünk elkallódott. Jobb lett volna az út mentén együtt tartani az embereket.

Szakáts ezredessel egy leégett ház még álló téglafalsarkába húzódtunk és én tüzet gyújtottam. Egy csajkában havat olvasztottam, s abba belefőztem héjas-tól egy citromot, melyet a szabadságról visszatért Buzsáky Lacitól³⁷ (17. gyalogezred, ezredközvetlen kocsizó géppuskásszázad-parancsnok) kaptam. Ezt a főzetet fogyasztottuk el.

Még sötét volt, mikor Szakáts ezredes utasított, hogy keressem meg Kalt-roy alezredest és adjam át a parancsát: embereivel a Sztarij Oszkol előtt levő erdő szélén vezető úton menjen tovább, a nagy forgalom elkerülése végett. Sokáig tartott, mire az alezredes urat megtaláltam. Azonban, amikor visszatértem a pihenőhelyünkre, Szakáts ezredes és az embereink már nem voltak ott.

Egyedül indultam utánuk az erdőn át vezető úton, amely ekkorra már teljesen üresnek látszott. Ahol haladtam, az tulajdonképpen nem út volt, hanem egy kettős vasúti pálya. Egy-két kisebb egység ment el mellettem, de annyira fáradt voltam, hogy nem tudtam ütemüket felvenni. Már egész világos volt, mikor kértem az erdő szélére.

A városig kb. jó kilométer mély, nyílt terület látszott. Az erdő szélén 8–10 szovjet katona feküdt csatárláncban, arccal a város felé. Mindegyik paplanruhában, géppisztollyal. Sebesülés nem látszott rajtuk, de mégis halott volt mind. A város felé vezető úton legalább 80 német tehergépkocsi állt, csak a kinyitott ponyvákat csapkodta a szél. Mellettük elesett német katonák. Ahogy a kocsioszlop mellett elhaladtam, végre megláttam egy élő embert. Német tábori lelkes volt, halottról halottra járt, s összegyűjtötte az úgynevezett dögcédulákat. Ez a németeknél ellipszis alakú, kistengelynél széttörhető alumíniumlemezke volt, mindkét oldalán belevéselt adatokkal.

Lassan elértem a várost. Szerencsém volt, mert rövid keresés után, az egyik szélső házban megtaláltam az ezredparancsnokomat. Nem volt egyedül. Társaságában volt Martsa ezredes, a 47. gyalogezred parancsnoka és még két – előttem ismeretlen – törzstiszt. Mikor beléptem, feltűnően elhallgattak. Később tudtam meg az ezredparancsnokomtól, hogy megkapták Stomm altábornagy,³⁸ hadtestparancsnok szokatlan parancsát³⁹ és azt tárgyalták. A parancs tartalma nagyon meglepett, s utólag nagyon egyetértettem Szakáts ezredessel, aki zsebre tette azt, s nem adta tovább a megmaradt zászlóaljtöredékek parancsnokainak. A parancs kelte február 1-je volt, így valószínűleg 3-án lehettem Sztarij Oszkolban.

Eredetileg Tim felé akartunk továbbmenni, de Siebert német altábornagy,⁴⁰ akinek a III. hadtest alá volt rendelve, ezt nem engedélyezte. Arra csak német alakulatok vonulhattak vissza, bennünket Obojan felé irányítottak. Ez volt a szerencsénk, mert Tim felé a németek kemény ellenállásba ütköztek. Mi nem ütköztünk a továbbiakban ellenállásba. Abban is szerencsénk volt, hogy útvonalunk mentén az 1942. támadás⁴¹ során nem voltak komolyabb harcok, így bőven találtunk főznievelőt. Ha hús ugyan csak ritkán került a mozgókonyhánkba, de burgonyában nem volt hiány. Így aztán a sok éhezés után kezdtünk magunkra találni.

A nagy hideg persze, még mindig tartott. Ez főként az idősebbekre volt káros hatással. Megzavarodtak. Három esetet magam is láttam. Az ezredtörzs egyik embere a pihenőben egyszer csak levetkőzött és mezítelenül kirohant a házból. Őt sikerült hazahoznunk. Egyszer menet közben találkoztunk egy idősebb hadtápos katonával. Kérdésünkre, hogy hová tart, azt felelte, hogy eltávozást kapott s megy haza, a falujába. Ez az emberekben élő hazavágyás rendkívül felfokozódott. A III. zászlóalj egyik embere, mikor az úttól nem messze oldalt egy község látszott, a századparancsnokához ment, kimenőt kért, s erő-

sítgette, hogy az a község az ő faluja. Azért ezen a menetvonalon sem volt teljesen zavartalan a visszavonulás. Katonáink között elterjedt az a hír, hogy a partizánok a magyarokat nem bántják. Sajnos, ennek cáfolatával találkoztunk. Az egyik erdő mellett elhaladva egy kanyar után, 6–8 országos járművet találtunk kifosztva, lovak nélkül, és mellettük több magyar honvéd holtteste feküdt. A 47. gyalogezred egyik csoportján éjjel ütöttek rajta a partizánok, s több embert megsebesítettek.

Obojan elhagyása után Szumiba értünk. Itt a sebesülteket és a betegeket leadtuk. Őket vasúton szállították tovább. Mi folytattuk menetünket Romnin át Kijev irányába. Csak két alkalommal tartottunk 1–1 nap pihenőt. A hátramaradt csoportok ekkor felzárkózhattak.

Az egész megmaradt csoportnak Martsa ezredes (47. gyalogezred-parancsnok) lett a parancsnoka. Az oszlopban levők mind a 9. hadosztály alakulataihoz tartoztak.

Még jóval Kijev előtt voltunk, mikor magyar közelfelderítő repülőgép jelent meg felettünk. Pár kört csinált, aztán távozott Kijev irányába. A következő helység előtt pedig tüzelőállásban magyarok fogadtak bennünket. Akkor derült ki, hogy rólunk, a 9. könnyű hadosztálybeliekről már régen lemondtak, s ezért lepte meg őket a közelgő menetoszlop.

Időközben az idő is megjavult. Megszűntek a nappali hidegek és a hó olvadni kezdett. Ekkor meg a sár nehezítette menetünket. Az alig táplált lovak nehezen bírtak megküzdeni a mély talajjal.

Március közepe táján értünk el a Dnyeperig.⁴² A kijavított hídon át haladva a sötétedésben Kijevet északról megkerülve, értünk a Korosztjen felé vezető útra. Ez volt az egyetlen betonút az általam megtett útvonalon. Ezen is meneteltünk egy napig. 20 kilométer után beszállásoltunk. Itt kaptunk parancsot, hogy forduljunk vissza, mert vasúton szállítanak bennünket Korosztjenbe, a hadsereg gyülekezési körletébe. Végül is kb. 40–42 nap, átlagosan 15–20 kilométeres napi teljesítéssel tettük meg a Dontól Kijevig, a kitérőkkel együtt kb. 750–800 kilométert. Kijevben vonatra szálltunk és Korosztjenbe vittek bennünket. Itt már az alakulatok rendeződtek, s a környező községekbe lettek elosztva.

Az ezred megmaradt állományában én voltam a rangidős. Emlékezetem szerint 11 tiszt és kb. 300–350 fő legénység volt a csoport létszáma. Itt egy teljes hét pihenő után kisebb fegyelmező gyakorlatokkal igyekeztünk a legénységet az átéltek utáni fásultságból felrázni.

Nyugalmas időszak következett. Csak egy alkalommal rendeltek el riadót, mert a hírszerzés szerint egy nagyobb partizánegységnek a környéken való átvonulásával lehetett számolni. A hír nem volt igaz, s így a riadót két nap után megszüntették.

Április közepén egy törzstiszt érkezett ki hadibeosztásra Szombathelyről a hadtestparancsnokság állományából. Átvette tőlem a csoport parancsnokságát. Ezt a helyzetet felhasználtam arra, hogy szabadságot kérjek. Megkaptam.

Április 24-én, éjfélkor indult a szabadságos vonat Korosztjenből. A szerelvénybe a mozdony mögé egy nyitott kocsit volt besorolva, melyen biztosítási feladattal egy golyószórós raj utazott. Szükség volt arra, mert a szabadságos legénység nem vihette magával a puskáját, s így esetleges partizántámadás kivédésekor a tisztek pisztolya nem lett volna elégséges. Hajnali háromkor a partizánok felrobbantották a sít a szerelvény alatt. Szerencsére, a pálya nem töltésen volt, hanem csak a terepszintre volt fektetve. Ennek köszönhető, hogy a kisiklott négy kocsi csak féloldalra dőlt, s így személyi sérülés nem történt.

A németek már jól megtanulták a pályajavítási munkát. Négy óra alatt kitérőt építettek, s a megsérült kocsik kikerülésével folytathattuk az utunkat.

1943. április 27-én érkeztem Nagykanizsára, ahonnan még 1942. április 29-én indultam a harctérre. Még szabadságon voltam, amikor hazaérkezett a megmaradt csoport. Két hétre egészségügyi zárlatra a Károly-laktanyába szállásolták el őket. Ennek lejárta után került csak sor az ünnepélyes fogadásra. A város főterén vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy,⁴³ hadosztályparancsnok és Krátky István, a város polgármestere üdvözölte a hazatérteket.

JEGYZETEK:

1. 1942. október 11-én született meg a végleges döntés a 2. magyar hadsereg személyi állományának fokozatos felváltására. Eszerint az első ütemben 3 ezredparancsnokságot (ezredközvetlenekkel együtt) és 12 zászlóaljat szándékoztak felváltani. A magyar hadvezetés a „doni hadsereg” többi alakulatának felváltását is tervezte, de az 1943. januári szovjet támadás miatt erre már nem kerülhetett sor. A felváltásra nem kerültek hiányait 1942. télén egyelőre 82 menetszázaddal akarták pótolni. [Iadtörténelmi Levéltár 2. magyar hadsereg anyaga (a továbbiakban: HL. 2. HDS.) 8. fasc. 200/2. hds. I. a. 42. X. 11 sz.-hoz 1. sz. melléklet.]
2. A szombathelyi III. hadtestparancsnokságról van szó, melynek kötelékébe 1942. télen a nagykanizsai 9., a komáromi 6., valamint 1942. december 19-től a miskolci 20. könnyű hadosztály tartozott. A 2. magyar hadsereg északi arcvonalszakaszát e hadtest védte. Az eredetileg a hadtesthez tartozó soproni 7. könnyűhadosztályt 1942. augusztus végétől a IV. hadtestparancsnokság alá rendelték.
3. KALTROY ANTAL (1898–1943) alezredes. A csáktornyai 17/II. zászlóalj parancsnoka volt mindvégig a doni hadszíntéren. 1942. november 17., és 1943. január 15. között, amíg egy kiképzőtábor vezetését látta el, Kucséra Endre százados helyettesítette. 1943. április 7-én a harcúterén szerzett betegségébe halt bele.
4. A nagykanizsai 17. gyalogezred-parancsnokság.
5. A kassai 21/I., a 47. gyalogezredhez, a komáromi 22/I., a 6. könnyű hadosztályhoz, a kőszegi 5/III. zászlóalj pedig a 7. könnyűhadosztályhoz érkezett ki felváltás céljából.
6. A 47. gyalogezred a 17. ikerezrede volt. E két gyalogezred három-három zászlóalj, egy tüzérezred és a hadosztályközvetlenek alkották a nagykanizsai 9. könnyűhadosztályt.
7. Az ezredközvetlen alegységekhez egy-egy árkász, kocsizó, géppuskás, aknavető, páncéltörő ágyús század, egy-egy távbeszélő és kerékpáros szakasz, valamint egy kísérő tábori könnyű ágyús üteg tartozott.
8. A III. hadtesthez a menet- és munkásszázadok létszámát is együttvéve, 360 tiszti és 12 400 főnyi légénység került kiszállításra felváltás céljából.
9. MÁTRAY KÁROLY (1911–) százados. A doni hadszíntéren a 7. könnyű hadosztály körmendi 35/II. zászlóalj nehézfegyverszázad parancsnoka volt kezdetben, majd 1942. október 10-től a zászlóaljparancsnoki tisztet látta el.
10. CZENTHE ISTVÁN (1911–1944) százados. A felváltásra kikerülő székesfehérvári 3/I. zászlóalj nehézfegyverszázadának, majd 1943. január 14-től magának a zászlóaljnak volt a parancsnoka.
11. A gyalogos alakulatokat illetően a 3. gyalogezred-parancsnokság, illetve a 3/I. és 3/III. zászlóaljak békeállomáshelye Székesfehérvár volt.
12. Gyalogsági nehézfegyvereknek ebben az időben a magyar hadseregnél a páncéltörő ágyú, az aknavető, a gránátvető és a géppuska számított.
13. DR. DAKA MIHÁLY (1910–?) orvos, főhadnagy. A 17. gyalogezred vezető orvosa volt végig, alakulata doni kintléte idején.
14. JESZENSZKY ELEK (1899–1943) próbaszolgálatos főhadnagy. 1942. április 20. és 1943. január 13. között a 17. gyalogezrednél kezdetben anyagi, majd csapatcsendőrtisztként tevékenykedett.
15. KEKEDY TIBOR (1909–1981) tartalékos főhadnagy. A 17. gyalogezred felderítőtisztje, majd 1942. augusztus 28-tól a 17/I. zászlóalj rohamszázadának parancsnoka volt.
16. SZAKÁTS ZOLTÁN (1895–?) ezredes. 1942. július 11. és 1943. január 20. között a 17. gyalogezred parancsnoka volt.
17. A magyar arcvonal első, 1943. január 12-i áttörésekor leginkább érintett 7. könnyű hadosztály a szomszédos hadosztályok tartalékainak és a 700. német páncélos csoportnak támogatásával 1943. január 13-án ellentámadást kísérelt meg. Ennek eredménytelensége után csapatrészei, kivétven állásaikból, csoportokra szétszóródva vonultak vissza nyugati irányba. Súlyos helyséharcok után, 1943. január 14-én Peskovatkát, Plotavát, Gorkijt, január 15-én pedig Repjevkat adták fel. A zömmel fegyvertelen csapatrészeket január 16-án kivonták a további harcokból és elindították Sztarij Oszkol felé. (HL. 2. HDS. 17. fasc. 7. könnyűhadosztály harctudósítása 1943. I. 1.–II 28.)
18. A kisebb szovjet települések legfőbb előljárója.
19. Az ún. konyi szánt a szovjet lakosságtól zsákmányolt, viszonylag nagy teherbírású, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodó, kistermetű lovak (panjék) húzták.
20. JÁRAY ISTVÁN (1908–) százados. A doni hadszíntéren végig a 47. gyalogezred-közvetlen kocsizó géppuskásszázadának parancsnoka volt.
21. SÁRKÁNY JENO (1899–1943) vezérkari ezredes. 1942. augusztus 1. és 1943. január 31. között látta el a III. hadtest vezérkari főnöki tisztét. 1943. február 3-án Ivanovka térségében a fogságba esése előtt az öngyilkosságba menekült.
22. PHILADELPHY LÁSZLO (1906–1943?) százados. A doni hadszíntéren kezdetben a székesfehérvári 3/III. zászlóalj egyik századparancsnoka volt, majd 1942. november-

- rétől mint zászlóaljparancsnok tevékenykedett. A III. hadtest megmaradt alakulatainak Olim folyó völgyéből való kitörése során tűnt el.
23. A III. hadtest a magyar arcvonal 1943. január 12-i áttörése következtében mindinkább elszakadt a 2. magyar hadsereg zömétől, észak–déli arcvonalat kellett felvennie, és a szomszédos, 2. német hadsereg déli sávhatárához szorult. A hadtest csapatai 1943. január 16-tól január 26. estig tartották Szinyije Lipjagi, Szkupolj, Szemigyesjátszkoje, Kocsátojka, Parnicsnij, Prokudinszkij és Rudkinó községek körvédelmi állásait, s ezzel segítették elő a 2. német hadseregnek a Dontól való leváltását.
 24. MARTSA SÁNDOR (1893–1969) ezredes, 1942. szeptember 10-től vette át a 47. gyalogezred parancsnokságát, melyet egészen alakulata hazatéréig vezetett.
 25. TAVASSY LAJOS (1898–1978) csendőr alezredes. A III. hadtest 1943. januári harcail alatt a szemigyesjátszkojei körvédelmi központ parancsnoka volt.
 26. A 2. német hadseregparancsnokság déli arcvonalszakaszát védő VII. hadtestét Hitler és az OKH (a német szárazföldi erők főparancsnoksága) parancsa szerint 1943. január 24-től vonhatta hátra doni állásaiból. A voronyezsi hídfő kiürítésére is ettől az időponttól került sor. (E. Schwarz: Die Stabilisierung im Süden der Ostfront nach der Katastrophe von Stalingrad und dem Rückzug aus dem Kaukasus. Köln, 1981. 29. old.).
 27. A III. hadtest, mivel csapatai a szovjet támadók északi irányba szorították és összekötése megszűnt a 2. magyar hadsereg-parancsnoksággal, 1943. január 15-én a szomszédos, 2. német hadsereg-parancsnokság alá rendelték és Siebert altábornagy (75. német gyaloghadosztály-parancsnok) parancsnoksága alatt megalakult hadtestcsoportba osztották. (HL. 2. HDS. 16. fasc. III. hadtest összefoglaló harctudósítása, 1943. I. 12.—II. közepe).
 28. RÓZSEY TIBOR (1896–1943) alezredes, 1942. novemberétől a felváltásra a Donhoz kiérkező székesfehérvári 3/I. zászlóalj, majd 1943. január 14-től a 3. gyalogezred parancsnoka, 1943. január 27-én Sztaro Nyikolszkoje környékén segédtisztjével együtt eltűnt (elesett).
 29. Reteszállítás: egy olyan előre kiépített (árok, támpontok), vagy kijelölt védőállás, ahol a védő az arcvonalat áttört ellenség támadását igyekszik elhárítani (elreteszelni).
 30. A 7. könnyűadosztály 4. gyalogezredének 1943. január 14-én Plotavából kitört töredéki szintén a III. hadtest csapataival vonultak vissza.
 31. KOSZTKA VILMOS (1912—) százados, 1942. áprilistól a soproni 4/I. zászlóalj nehézgyeverszázadának, majd magának a zászlóaljnak volt a parancsnoka
 32. DR. SZABO ISTVÁN tartalékos főhadnagy, a 47. gyalogezred 1. segédtisztje volt 1942. augusztustól.
 33. EMMER LÁSZLO (1905—) légvédelmi tüzérszázados. A III. légvédelmi tüzérszázad kötelekében teljesített szolgálatot a doni hadszíntéren.
 34. Magyarországi német nemzetiségű.
 35. A III. hadtest kisebb-nagyobb csoportjai a német VII. hadtest kitörési útvonalát követve, jutottak ki a szovjet csapatok Olim völgyi bekerítéséből.
 36. PETERMANN (AMBROZY) JOZSEF próbaszolgálatos főhadnagy. Péchy György századost helyettesítette 1942. novemberétől a 17. gyalogezred 1. segédtisztje beosztásában.
 37. BUZZÁKY LÁSZLO (1912—) főhadnagy. A 17. gyalogezred-közvetlen kocsizó géppuskaszázadának parancsnoka volt végig, alakulata doni kintléte alatt.
 38. STOMM MARCEL gróf (1890–1968) vezérőrnagy, majd 1943. február 1-től altábornagy, 1942. november 15. és 1943. január 31. között a III. hadtest parancsnoka 1943. január 3-án, szűkebb törzsével együtt, Ivanovka környékén szovjet fogságba esett.
 39. Stomm altábornagy a maga nemében is példátlan 1943. február 1-i keltezésű hadtestparancsában többek között az alábbi sorok olvashatók: „A mai nappal Siebert tábornok úrtól azt a parancsot kaptam, hogy vezesselek benneteket az Olim pataktól nyugatra eső területre, ahol keresztül tudjuk magunkat nyugat felé törni. Azon az orosz hadseregen keresztül, amelyiken a német hadsereg teljesen felszerelt, teljes harcértékű hadosztályai sem voltak képesek. E parancsot én nem tudom nektek továbbítani, mert nincs értelme, hogy az agyonfagyott, kiéhezett magyarok ezrei, 10 tölténnyel puskánként, üres gyomorral, tehetetlenül pusztuljanak el... Ezek után kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jóvendőjét, mivel élelmet, lőszer és végrehajtható feladatot adni nem tudok.” A magyar tábornok tettét emberileg meg lehet érteni, de katonai szempontból, körülzárás esetén vezetés nélkül, szervezetenlül hagyni egy harccsoportot, annyit jelent, mint feladni a megmenekülés minimális esélyét is. (HL. 2. HDS. 16. fasc. III. hadtest összefoglaló harctudósítás, 1943. I. 12.—II. közepe).
 40. STEBERT, FRIEDRICH (1888–1950) altábornagy, 1942. október 10-ig az 57. német gyaloghadosztály, majd 1943. február 20-ig a XIII. német hadtest parancsnoka volt. Harccsoportjába tartoztak 1943. január 15-től a III. magyar hadtest maradványai is.
 41. Az 1942 június 28. és július 10. közötti két hét az ún. timl előretörés néven vonult be a magyar hadtörténelembe. Az 1942. kora nyarán meginduló német hadműveletek során a 2. magyar hadsereg hadművelési területre elsőként kiérkező hányada — nevezetesen, a III. hadteste és a hadsereg-, illetve hadtestközvetlen alakulatai — ezen időszak alatt jutott ki súlyos harcok és veszteségek árán Kurszk környéki védőállásából a Don folyó vonaláig.
 42. A keleti hadszínterre 1942 tavaszán kivonult, eredetileg 13 500 fős 9. könnyűadosztály személyi állományába 1943. március 8-án 156 tiszt és 2459 főnyi legénység tartozott. (HL. 2. HDS. 11. fasc. szám nélkül naplómelléklet)
 43. OSZLÁNYI KORNÉL (1896–1960) vezérőrnagy, 1942. november 15-től sebesüléséig, 1943. január 28-ig a nagykanizsai 9. könnyű hadosztály parancsnoka volt a doni hadszíntéren.

(Jegyzetekkel ellátta Szabó Péter)